

L'oscillum d'Edeta (Llíria, el Camp del Túria)

En este artículo estudiamos un relieve romano procedente de los alrededores de la ciudad romana de Edeta (Llíria, València), que fue publicado por G. Martín y M. Gil-Masarell en 1969. Se trata de un oscillum esculpido en mármol blanco que representa una máscara trágica en una de sus caras y un conejo o liebre en la otra. Es el único relieve de este tipo que se conserva en el País Valenciano.

Dans cet article nous étudions un relief romain provenant des environs de la cité romaine d'Edeta (Llíria, València), que fut publié par G. Martín et M. Gil-Masarell en 1969. Il s'agit d'un oscillum sculpté sur marbre blanc qui représente une masque tragique dans une face et un lapin ou lièvre dans l'autre. C'est l'unique relief de cet genre qui se conserve dans le Pays Valencien.

En record de Milagro Gil-Masarell.

Tot i que la ciutat romana d'Edeta ens és encara molt desconeguda (fig. 1), els treballs d'investigació hi han avançat notablement en els darrers anys (Jiménez i Ripollès, s.u. "Edeta", a Aranegui, 1996, 68-71). Un dels elements més coneguts des d'antic és el Molló del Pla de l'Arc, la pilastra d'un suposat arc que hauria donat nom a aquesta partida, que es conserva a la vora de la carretera d'Olocau (Martín i Gil-Masarell, 1969, 26, lám. I; Martí, 1986, 385-387). Una troballa destacada és el mosaic dels Treballs d'Hèrcules de la Casa de Porcar aparegut l'any 1917 a 2 m de profunditat en el lloc anomenat la Bombilla, a la partida de Censals, juntament amb altres restes com un capitell i un fust de columna (Martí, 1986, 359-379), prop del traçat de la via que unia les ciutats de *Saguntum* i *Edeta*, en les termes privades d'una vil·la suburbana (Balil, 1978a; Blázquez *et alii*, 1989, 42-44). L'any 1969 Martín i Gil-Masarell van publicar una primera síntesi amb les troballes aleshores conegudes sobre l'arqueologia romana de la ciutat i la seua comarca (Martín i Gil-Masarell, 1969).

Gil-Masarell va començar a excavar l'any 1971 unes ruïnes situades a la partida de Mura (*La labor del SIP*, 1973, 103-104; Martí, 1986, 395-398), treballs que van prosseguir l'any 1990 (Gómez *et alii*, 1991), i que han continuat des de 1994 permetent identificar un ampli conjunt termal d'època flàvia i caràcter suburbà amb una superfície superior als 20.000 m², que deu pertànyer a un santuari medicinal (Escrivà i Vidal, 1995). L'any 1988 es va excavar una zona

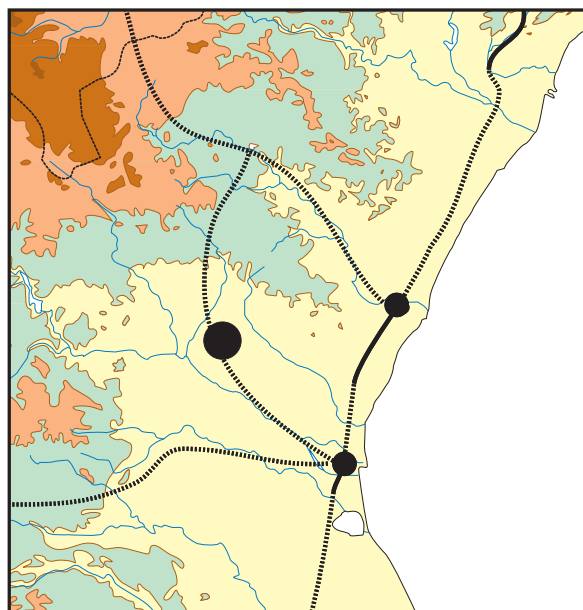

Fig. 1. Croquis de localització de la ciutat d'Edeta.

de necròpolis en l'encremanet dels carrers Sant Vicent i Duc de Llíria on es van identificar tres edificis funeraris (Martínez, Rivas i Arias, 1989; Rivas, Arias i

Martínez, 1991), que han estat estudiats posteriorment per Aranegui (1995). Finalment, cal destacar l'excavació de l'AVINGUDA dels Furs, situada en les proximitats del lloc on es va trobar l'esmentat mosaic d'Hèrcules, on s'han localitzat set pous rituals amb materials que permeten datar-los des del regnat de Domicià fins a mitjans del segle III dC (Escrivà, 1995). D'altra banda, l'epigrafia d'*Edeta* -en la qual destaca la presència d'importants personatges com *M. Cornelius Nigrinus Curiatus Maternus* i *M. Valerius Propinquus Grattius Cerealis* (Alföldy i Halfmann, 1973)- ha estat revisada recentment (Corell, 1996).

A banda dels elements decoratius de les inscripcions funeràries (Corell, 1996, núm. 33 i 52), a Lliria es coneixen tres fragments escultòrics. A més del que ací estudiem, els altres dos són un relleu de marbre trobat en fer la Séquia Major enfront de la Casa de Porcar o en les seues proximitats, que guardava T. Izquierdo (Sarhou, s/a, 543), en què apareix representat un cap (Martí, 1986, 394), i un altre cap femení incomplet també de marbre que conserva part del pentinat i del nas i un ull, trobat en fer els fonaments de l'edifici situat al costat de la Bodega Gandia (Martí, 1986, 398).

La peça que ens ocupa va ser donada a conèixer per Martín i Gil-Mascarell (1969, 29-31, lám. III-IV) en el seu treball sobre Lliria en època romana, on diuen que procedeix de la zona del Pla de l'Arc. Fletcher i Pla (1977, 151) li atribueixen també aquesta procedència. Martí Ferrando (1986, 73) descriu la peça i la situa en el context de les troballes arqueològiques de Can Porcar, on creu que devia haver una important vil·la romana. Segons consta en l'arxiu del SIP va

ser fotografiada a Lliria l'any 1968, on tal vegada devia romandre en mans d'algun particular. Possiblement Martín i Gil-Mascarell la van arribar a conèixer en el curs dels treballs de prospecció que es van realitzar a Lliria i la seua comarca en els anys 1967-68 (*La labor del SIP*, 1969, 84-85; 1970, 72). En data indeterminada va ingressar al Museu de Prehistòria de la Diputació de València. En l'actualitat es conserva exposada en una vitrina del museu, on figura registrada amb el número d'inventari 13.589¹. Per la seua procedència de la zona del Pla de l'Arc, possiblement es va trobar en els treballs d'excavació previs a la construcció d'algun edifici modern. En aquesta zona -com ja van assenyalar Martín i Gil-Mascarell (1969, 27)- s'han trobat nombroses restes que pareixen correspondre a un poblament disseminat de caràcter suburbà, per la qual cosa no és inversemblant que aquesta peça procedesca d'alguna vil·la pròxima a la ciutat.

Es tracta d'una placa de forma rectangular de marbre blanc de gra fi amb fines vetes grisenques, trencada de manera irregular aproximadament per la seua meitat, a la qual li falta l'angle inferior (fig. 2). Només en conserva l'alçària, que és de 16,1 cm; l'amplària màxima conservada és de 13,5 cm; la seua grossària mínima és de 2,3 cm i la màxima de 3,3 cm (fig. 3). Com és habitual en aquest tipus de peces, presenta per ambdues cares -sobre fons llis- una decoració en baixrelleu que sobresurt un màxim d'1 cm, emmarcada per un llistell incís que dibuixa un marge també llis un poc irregular d'1,2-1,3 cm d'ample. La seua superfície està ben polida, però conserva fines línies de treball gravades. Les fractures són velles, excepte alguns petits esvoralls.

Fig. 2. Fotografies de les dues cares de l'*oscillum* de Lliria.

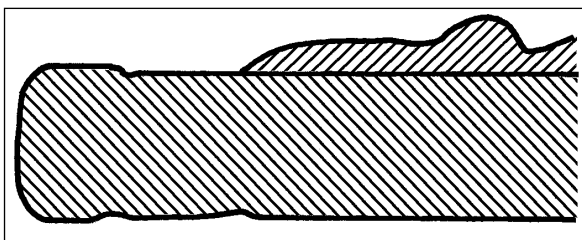

Fig. 3. Secció de l'oscillum de Lliria.

En l'anvers figura incompleta una màscara tràgica femenina en perfil esquerre; falta tot el perfil del rostre, des del front fins al mentó, i es conserva el costat esquerre de la cara amb els extrems de la protuberància que representa la cella, la conca orbital amb la cua de l'ull, el plec que representa la ullera, la protuberància de la galta emmarcada per dues incisions verticals corbades a mode de plecs que representen la tensió dels músculs facials, els llavis representats per dues línies paral·leles i frunzits en un rictus tràgic i el perfil prou recte de la mandíbula. Es conserva pràcticament completa tota la cabellera, pentinada cap arrere, que mostra un modelat suau representat per fines incisions corbades paral·leles, amb una mena de diadema formada pels propis cabells amb un tractament similar -on s'observa un cert desgast- i una petita cua de cavall que li surt del bescoll cap avall formada per ones paral·leles. D'aquesta arranquen tres línies incises disposades radialment, dues cap avall i la tercera cap arrere; una quarta arranca horitzontalment de la base del casquet del pentinat. Presenta xicotetes erosions al pòmul i en la part posterior del cap, sobre les línies incises que representen el pentinat. En la part inferior dreta es conserven restes de ferro, possiblement d'una grapa que subjectava aquest angle després de la seua fractura.

El revers presenta un plànol poc rebaixat (menys d'1 mm) del qual sobresurt un relleu molt suau (també de menys d'1 mm), a penes marcat per línies incises que dibuixen el perfil d'un conill o llebre al qual li falta el terç anterior del cos, amb el cap i les potes de davant. L'animal sembla encauat i devia portar el coll cenyit per un collar lligat amb una corretja inclinada cap a l'esquerra que es conserva en la seua part superior. Presenta dues petites erosions en la zona baixa del llom i en la vora de la figura.

Es tracta d'un *pinax*, un dels diversos tipus de plaques de marbre decorades amb relleus per una o ambdues cares que tenien una finalitat decorativa. Aquestes plaques de diferents formes es coneixen amb el nom genèric d'*oscilla*². Encara que alguns autors apliquen aquesta denominació únicament als relleus circulars o en forma de pelta (Williams, 1978, 38; Corswandt, 1982), en els textos antics no s'utilitza mai el mot *oscillum* de manera explícita per designar un tipus determinat d'objecte. D'ací que l'ús indiscriminat d'aquest terme comporte alguns inconvenients per l'aplicació a objectes de tipologia molt variada.

Aquestes peces constitueixen una unitat quant al material utilitzat, la seua finalitat ornamental i els temes representats

(Dwyer, 1981, 248; Pailler, 1982, 745; Koppel, 1993, 8). Els *oscilla* es col·locaven *en plein air*: es penjaven en els intercolumnis dels peristils per mitjà d'una anella de ferro que es conserva en alguns exemplars, o descansaven sobre un petit pilar en els jardins (Grimal, 1984, 326), com es pot veure en un dels "relleus Grimani" conservats al *Kunsthistorisches Museum* de Viena, on figura un *pinax* sobre el seu suport (Strocka, 1965). *Hermae* i *oscilla* apareixen representats en els ambients amb escenes de jardí del III estil pictòric a Pompeia (Barbet, 1985, 136-139), com els de l'*oecus* de la casa VI, 17, 42, de la primera meitat del segle I dC (Capaldo i Ciarallo, a Franchi dell'Orto i Vanene, 1992, 226-232, núm. 163). Un exemple d'aquest tipus d'ambient ha estat restituït al peristil de la *Casa degli Amorini dorati* de Pompeia, decorat amb *hermae*, *pinakes* i un relleu encastat en la paret (Froning, 1981, Taf. 1, núm. 1-2). També figuraven en edificis públics com temples i teatres³. La seua utilització responia a la idea que, com a *satyrica signa* que eren, servien amb la seua oscil·lació per fer fugir els esperits dolents; el seu caràcter dionisiac contribuïa a afavorir aquest destí i a la seua relació amb la màscara teatral (Rodríguez Oliva, 1993b, 56).

D'aquestes peces es coneixen dos tipus bàsics: l'*oscillum* en sentit estricte, decorat per ambdues cares i destinat a ser penjat, que pot adoptar forma circular (*tondi*), de *pelta* o rectangular; i el *pinax*, de forma rectangular i també decorat per ambdues cares, que descansa sobre un petit pilar (Dwyer, 1981, 291). Encara existien altres dos tipus minoritaris de relleus decoratius: un de dimensions similars als *oscilla* que s'encastava en la paret, per la qual cosa únicament s'esculpia una de les seues cares (*Ibid.*, núm. 146-149), i la *fistula*, una placa rectangular en forma de flauta de Pan també decorada només per una cara (*Ibid.*, núm. 96). Pel que fa a la freqüència amb què apareix cada tipus, segons Pailler (1982, 784) en conjunt els *tondi* suposen el 56%, les plaques rectangulars el 27,5% i les pelves el 16,5%. En tots ells un marc normalment senzill envolta les figures representades. Aquestes peces tenien la seua versió més econòmica en exemplars d'estuc (Mielsch, 1975) o ceràmica fabricats a motlle (Vertet, 1973; Balil, 1987). Els primers, millor coneguts, es daten entre els regnats de Neró i Vespasià i provenen en la seua majoria de la Campània.

La funció d'aquests relleus era decorativa i de representació, al mateix temps que pretenia suggerir un ambient dionisiac. La iconografia utilitzada en aquests relleus és prou variada, com es pot veure en la important col·lecció procedent de Pompeia estudiada per Dwyer (1981, 298-302). Els motius més freqüentment representats són de caràcter dionisiac, com màscares teatrals (Cain, 1988) i figures de la divinitat o d'algun membre del seu *thyasos* com sàtirs, silens i mènades (Poulsen, 1951, 254 i 582, núm. 383 i 817a), però en ocasions apareixen escenes figurades amb representacions mitològiques, algunes de caràcter pastoril (Cain, 1988, 198-199 i 212-213, núm. 38 i 101). Les representacions més freqüents són de màscares (*cf.* Mastroberto, a Franchi dell'Orto i Vanene, 1992, 250-254), que solen decorar almenys una de les cares de la peça i poden ser masculines o

femenines, satíriques, còmiques o tràgiques, sovint acompanyades de símbols dionisiacs (Cain, 1988, 160-175). Les figures animals són prou freqüents i en part pertanyen al *thyasos* marí (Pailler, 1982, 746), com dofins (Esperandieu, 1907, I, 229; Hekler, 1929, núm. 102), en ocasions afrontats (Dwyer, 1981, núm. 11, 47 i 48), i tritons (Esperandieu, 1907, I, núm. 126). A més a més hi apareixen representats majoritàriament ocells (Dwyer, 1981, núm. 8 i 14), en ocasions dos afrontats (*Ibid.*, 1981, núm. 60 i 62), galls (Esperandieu, 1925, IX, núm. 6876), cérvols (Dwyer, 1981, núm. 74 i 136; Santa Maria Scrinari, 1972, 202, núm. 633), panteres (Dwyer, 1981, núm. 5, 73 i 79), porcs senglars (*Ibid.*, 1981, núm. 30 i 129; Balil, 1987), gats i gossos afrontats a un ocell (Dwyer, 1981, núm. 59 i 129), cérvols i porcs senglars en escenes de caça (*Ibid.*, núm. 141), etc.

Pel que fa a la iconografia de l'anvers de la peça que ens ocupa, la màscara és de tipus escènic i representa una heroïna tràgica (*tragica persona*). La màscara és un element decoratiu que apareix també en els teatres (Fuchs, 1987) i els monuments funeraris (Rodríguez Oliva, 1993b, 57-66). Resulta impossible identificar-la, ja que -entre altres raons- ha perdut la decoració pictòrica que la cobria i per tant el color que en permetia la diferenciació (Webster, 1967). Això no obstant, les màscares representades sobre els *oscilla* permeten concloure que es tracta d'estereotips que es repeteixen amb la finalitat d'expressar de forma general la seua pertinença al món satíric i dionisiac (Pailler, 1982, 748-751). Respecte a les característiques estilístiques, hi destaquen la rigidesa i l'esquematzació dels trets facials. En aquest tipus de màscares són escasses les que porten una diadema, com dues de Tarragona (Koppel, 1993, 11 i 13-14, fig. 6 i 15), una de Pompeia (Dwyer, 1981, 270, núm. 34, Taf. 100, 2) i una de les que apareixen en el relleu de Menandre i Glycera conservat al Vaticà (Bieber, 1961, fig. 317a). Contràriament, són prou freqüents aquelles màscares -tant tràgiques com còmiques o satíriques- que porten darrere del pentinat una petita cua de cavall, que Pailler (1982, 749-750) interpreta com la transposició de la cua pròpia de Silens i Sàtirs, encara que la d'aquest relleu surt del bescoll i no del cap⁴. La màscara és un dels motius que més freqüentment es representen sobre els *oscilla*, on figura en quasibé la meitat dels exemplars (Pailler, 1982, 745). Tot i que en alguns casos els *pinakes* decorats amb màscares en presenten només una, normalment en tenen dues afrontades que mostren actituds diferents.

Quant al revers, de manera general les representacions de lepòrids són relativament freqüents en l'art romà (Toynbee, 1972, 202-203). Es tracta d'un animal freqüentment citat en els textos clàssics (Gossen, *s. u.* "Hase", RE, VII, 2, 2477-2486). En les representacions el trobem menjant raïm o fruits -sovint figures- en composicions pictòriques, com veiem repetidament a Pompeia en cases i tombes (*cf.* Croiselle, 1965, núm. 148, lám. LXXVII), i en un mural del IV estil del temple d'Isis (Croiselle, 1965, núm. 152, lám. LXXIX). A Hispània l'única representació coneguda d'aquest tema va aparèixer al carrer Monroy de Cartagena (Abad, 1982, 161 i 378, Mu. 1.4.7, fig. 259-260). En el camp

de l'escultura el veiem en el grup de Cadis estudiat per Balil (1978b, 351-352, lám. IX-X) que representa dos llebrats menjant raïm i fruits. Balil hi assenyalava la llarga tradició d'aquest motiu iconogràfic que s'estén des del món hel·lenístic fins al Baix Imperi, amb representacions en pintura mural de catacombes i teixits coptes, i n'anunciava un estudi que no va arribar a publicar. El tema també apareix representat sobre monuments funeraris, segons podem veure en la decoració del coronament d'una estela sepulcral d'*Aquileia* (Santa Maria Scrinari, 1972, 116, núm. 339). Finalment, el trobem igualment en mosaics des del segle II fins al IV, com per exemple un de la Maison des Dauphins d'El Jem que es data en el segle III (Blanchard-Lemée *et alii*, 1995, 291, fig. 128).

El raïm és un motiu representat àmpliament en l'entorn dionisiac⁵. Així, la representació dels erots veremadors és freqüent, tant en el camp ornamental en composicions musivàries com per exemple -entre els mosaics valencians- el de Calp (Pellicer, 1966, 174), com en el món funerari, sobretot en els sarcòfags (Cumont, 1966, 343). Les escenes de verema i trepitjat de raïm són freqüents en els monuments funeraris (Stuveras, 1969, 42). Dionisos exercia la seua protecció sobre la vinya i els membres del seu *thyasos* es representen freqüentment ocupant-se dels treballs que hi estan relacionats, com és el cas dels sàtirs i del *putto* bàquic (*Ibid.*, 53); en ocasions el déu es representa amb les cames acabades en ceps carregats de raïms: el déu es metamorfoseja en vinya i la seua sang és el vi, licor d'eternitat. En el món dels *oscilla*, en ocasions el raïm apareix omplint un cistell, com en una pelta d'Empúries (Koppel, 1993, 15, fig. 21) i en un altre relleu de Pompeia (Dwyer, 1981, 263, núm. 8, Pl. 88, 4).

La figura de la llebre apareix en el 10% dels reversos dels *oscilla*, associada a una o dues màscares en l'anvers, per la qual cosa podem suposar que també en aquest cas es tracta d'una llebre. Es representa sobre diferents tipus de plaques, sola o en actitud de menjar raïm (Pailler, 1982, 746). Normalment apareix amb un collar, tant en moviment, segons podem veure en un *tondo* de la casa IX, 7 de Pompeia amb una màscara d'heroïna tràgica al revers (Dwyer, 1981, 273, núm. 49, Pl. 106, 8), com en repòs, actitud en què quasi sempre es representa menjant raïm. També apareix en diferents *oscilla* associada a altres animals, com un ànec (Dwyer, 1981, 263, núm. 8A, Pl. 88, 3), o diferents recipients com una cràtera (*Ibid.*, 285, núm. 142, Pl. 126, 1) o un cistell (*Ibid.*, 263, Pl. 88, 4). Possiblement, en el *pinax* de Lliria la llebre devia estar també representada menjant raïm.

Coneixem alguns paral·lels que s'hi aproximen en sis exemplars de Pompeia: una placa rectangular on es representa a la dreta (Pailler, 1982, 818, núm. 167, Pl. II, 2), una pelta on apareix a l'esquerra (Pailler, 1982, 818, núm. 168, Pl. II, 3), una altra pelta (Dwyer, 1981, 277, núm. 77, Pl. 114, 43), una *fistula* de la casa VII, 2 (*Ibid.*, 280, núm. 96, Pl. 126, 2), un *tondo* (*Ibid.*, 273, núm. 49, Pl. 106, 8) i un altre *tondo* no conservat (*Ibid.*, 285, núm. 140); una pelta de la Villa de Diòmedes (*Ibid.*, 277, núm. 77, Pl. 114, 3), una altra pelta d'*Aquileia* (Santa Maria Scrinari, 1972, 202, núm. 635b); un *pinax* de Vaison (Esperandieu, 1928, X, II, núm. 7452), etc.

Pel que fa a les dimensions, el *pinax* de Lliria té 16 cm d'alçària. Aquesta se situa entre les més reduïdes, que poden arribar fins als 12 cm (Santa Maria Scrinari, 1972, núm. 631) i fins i tot als 11 cm (Maiuri, 1958, 351, fig. 282). Un exemplar de Tarragona amida 14 cm d'alçària (Koppel, 1993, 11, fig. 8-9). Una alçària entre 15 i 17 cm no és infreqüent⁶. La seua amplària es pot calcular de manera aproximada pel fet que se'n pot restituir la decoració (Martín i Gil-Mascarell, 1969, lám. III). D'aquesta manera, podria quedar en 21-22 cm, amb un format rectangular. En aquest sentit, cal destacar que la forma d'aquestes peces és molt variable i pot ser des de quadrada (Santa Maria Scrinari, 1972, núm. 629: 15 x 15 cm) fins a superar l'amplària el doble de l'alçària (*Ibid.*, 1972, núm. 631: 12 x 25 cm). Entre les alçàries màximes poden donar-se les superiors a 40 cm (Hekler, 1929, núm. 102: 41,8 cm; Mustili, 1939, 51-52, núm. 8-10, Tav. XXXV, 144-146: 3 *pinakes* de 44 cm), però la major part se situen entre els 20 i els 30 cm. Quant a la seua grossària, sempre és molt reduïda i pot variar des d'1,1 cm (Mansuelli, 1958, I, núm. 181) fins a 8 cm (Esperandieu, 1908, II, núm. 1698), encara que les més freqüents se situen entre 2 i 4 cm (Pailler, 1982, 745). La grossària de la peça de Lliria, de 2,3 cm, es troba entre les més normals.

Pailler (1982, 755-768; 1983, 392-393) ha proposat identificar alguns tallers, sobretot itàlics, a partir de determinats trets formals, estilístics i temàtics, que mostren la utilització d'uns mateixos cartons en aquests productes típics d'un art "industrial". Igualment, el tipus de marbre utilitzat permet diferenciar les importacions dels productes locals i determinar els corrents comercials. Aquest és el cas dels *oscilla* de Saint-Bertrand-de-Comminges, de marbre de Saint-Béat (*cf.* Cabanot, Sablayrolles i Schenck, 1995). Quant a l'*oscillum* de Lliria, no és possible adscriure'l a cap taller concret per raó de no presentar particularitats estilístiques remarcables. La peça pertany a una sèrie de relleus de qualitat mitjana, amb un treball senzill i uns motius freqüentment representats. Entre els exemplars hispànics, pels trets estilístics pot relacionar-se amb un de Tarragona (Koppel, 1993, 11, fig. 6 i 7).

Les opinions dels diferents autors que s'han ocupat de la datació d'aquests relleus no són coincidents. Així, Corswandt (1982, 10 ss) data els exemplars més antics en època tardo-republicana o augusta. Arguments a favor de la seua datació en el regnat d'August són el caràcter neoàtic d'alguns relleus i que algunes de les escenes o personatges representats apareixen en la decoració de copes aretines (Balland i Goudineau, 1967, 574-583; Pailler, 1982, 776 i 799-805). Al seu torn, Dwyer (1981, 256-257), a partir dels exemplars de Pompeia, considera que la seua data d'introducció ha de situar-se en el segon o tercer quart del segle I dC; la representació de *tondi* figurats en la pintura mural del III estil avançat i, més freqüentment, del IV estil, vindria a indicar que el tipus era relativament nou i estava guanyant popularitat. Pailler (1982, 772-774) creu també que els exemplars de Pompeia han de datar-se en època neroniana i flàvia. El període de major popularitat d'aquest tipus de relleus sembla ser

el tercer quart del segle I dC, quan decoren els peristils de nombroses cases de Pompeia. En el segle II són escassos i la major part es daten en el regnat d'Adrià (Corswandt, 1982, 70; Pailler, 1982, 778; Dwyer, 1981, 256).

Aquest tipus de relleus no arriben a tenir en províncies la difusió que tenen a Itàlia, especialment en la zona central. Pailler (1982, 781) n'ha fet un recull aproximat que mostra la seua concentració sobretot a la Campània (104) i en menor mesura al Laci (53) i la Narbonenca (50). Elements propis de l'àmbit privat, els *oscilla* decoraven els peristils de les vil·les hispàniques (Koppel, 1995, 40). Això no obstant, els exemplars coneguts a Hispània són prou més abundants que els aplegats per Pailler (7), puix segons el recull que segueix arriben a 22. Koppel (1993) n'ha estudiat 13 existents a Catalunya, que fins ara constitueixen el major conjunt hispànic conegut, dels quals 10 són de *Tarraco*: 3 *tondi*, 2 *oscilla* rectangulars, 3 *pinakes* i 2 plaques de forma imprecisa; 2 d'*Emporiae* en forma de *pelta* i 1 de *Baetulo* també en forma de *pelta*. Al País Valencià, a més del que ací estudiem, se'n coneix només un altre exemplar: una placa rectangular no conservada de la vil·la de la Torrassa (Betxí-Vila-real, la Plana Baixa), decorada per una sola cara amb una escena referida al mite d'Amaltea (Arasa, 1998, 322-323). De Cartagena es coneixen 3 *tondi* (Noguera, 1991, 110-116, núm. 27-29, lám. 27, 1-3). Altres 2 exemplars procedeixen de la Bètica (Rodríguez Oliva, 1993a, 45; 1994, 27-28): 2 *peltae* de Còrdova (García y Bellido, 1949, 432-433, núm. 440, lám. 313; Barbado, 1996) i Carteya (Cadís) (Beltrán, 1976, 29, núm. LVII), als quals cal afegir l'*oscillum* rectangular del Museo Arqueológico Nacional i 1 *pinax* de l'Algarve (Portugal) (García y Bellido, 1949, 431-432, núm. 437, 439, lám. 311-312).

En conclusió, el *pinax* de Lliria -l'únic *oscillum* conservat al País Valencià- és una peça decorativa que deu procedir d'un àmbit privat, tal vegada el peristol d'una vil·la suburbana, i pot datar-se de manera aproximada en la segona meitat del segle I dC.

ABREVIATURES

DS = DAREMBERG, C., SAGLIO, E. i POTTIER, E., 1877-1919: *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris.

EAA = *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, 1958 ss, Roma.

LIMC = *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, 1981 ss, Zürich-München.

RE = WISSOWA, G., KROLL, W. i MITTELHAUS, K., 1883 ss: *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.

FERRAN ARASA I GIL
Departament de Prehistòria i d'Arqueologia
Universitat de València

NOTES

1. Agraïsc a l'última directora del Museu de Prehistòria, Begoña Carrascosa, l'autorització per estudiar aquesta peça, i al personal del Museu, especialment a Helena Bonet, l'atenció que m'ha dispensat. Les fotografies publicades m'han estat proporcionades pel Museu. També vull agrair a Vicent Escrivà, arqueòleg municipal de Lliria, les indicacions sobre el seu possible origen. Finalment, els comentaris de Carmen Aranegui i José Luís Jiménez han estat de gran interès.
2. Hild, s. u. "Oscillum", *DS*, IV, 1, 257-258; Ehlers, s. u. "Oscilla", *RE*, 18, 2, 1567-1578; Mansuelli, s. u. "Oscillo", *EAA*, V, 780-781.
3. Bieber, 1961, 155-159, fig. 562-564, 569-570, 572-573 i 578; Fuchs, 1987, 149, Taf. 58-59.
4. Bieber, 1961, 159, fig. 575; Esperandieu, 1907, I, 414, de Vienne; Pailler, 1969, 650, fig. 9 i 10, de Bolsena i Orange, respectivament; Dwyer, 1981, núm. 128, 131, 132, 151, de Pompeia; Koppel, 1993, 11, fig. 6, de Tarragona; etc.
5. Lenormant, s. u. "Bacchus", *DS*, I, 1, 591-639; Kern, s. u. "Dionysos", *RE*, V, 1, 1010-1046; Homann-Wedeking, s. u. "Dioniso", *EAA*, III, 112-114; Veneri, s. u. "Dionysos", *LIMC*, III, 1, 414-420.
6. Cf. Esperandieu, 1907, I, núm. 229: 15 cm; Hekler, 1929, núm. 101: 15,5 cm; Santa Maria Scrinari, 1972, núm. 629-639: 15 i 17 cm, respectivament.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD CASAL, L., 1982: *Pintura romana en España*, Alicante-Sevilla.
- ALFÖLDY, G. i HALFMANN, H., 1973: *El edetano M. Cornelius Nigrinus Curvatus Maternus, General de Domiciano y rival de Trajano*, Serie de Trabajos Varios. Servicio de Investigación Prehistórica, 44, Valencia.
- ARANEGUI GASCÓ, C., 1995: Los monumentos funerarios romanos descubiertos en Edeta (Lliria, Valencia), *Saguntum*, 29, 197-210.
- ARANEGUI, C. coord., 1996: *Els romans a les terres valencianes*, València.
- ARASA I GIL, F., 1998: Esculturas romanes de Castelló, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 19, 311-347.
- BALIL, A., 1978a: El mosaico de los trabajos de Hércules hallado en Liria (Valencia), *Archivo de Prehistoria Levantina*, XV, 265-276.
- BALIL, A., 1978b: Esculturas romanas de la Península Ibérica, II, *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*, XLIV, 349-374.
- BALIL, A., 1987: Un tondo de Fuentetójar y otros 'tondi' hispanorromanos, *Minerva*, 1, Valladolid, 169-184.
- BALLAND, A. i GOUDINEAU, Ch., 1967: Un *oscillum* de Bolsena, *Mélanges de l'École Française, Antiquités*, LXXIX/2, 567-583.
- BARBADO, T., 1996: Oscillum en forma de Pelta, a D. Vaquerizo ed., *Córdoba en tiempos de Séneca*, Córdoba, 126-127.
- BARBET, A. (1985): *La peinture murale romane*, París.
- BELTRÁN, A., 1976: *Augusto y su tiempo en la arqueología española*, Zaragoza.
- BIEBER, M., 1961: *The history of the Greek and Roman theater*, Princeton.
- BLANCHARD-LEMÉE, M; ENNAÏFER, M. i SLIM, H. i L., 1995: *Sols de l'Afrique romaine. Mosaïques de Tunisie*, París.
- BLÁZQUEZ, J. M.; LÓPEZ, G.; NEIRA, M. L. i SANNICOLAS, M. P., 1989: *Mosaicos Romanos del Museo Arqueológico Nacional*, Corpus de Mosaicos de España, IX, Madrid.
- CABANOT, J.; SABLAYROLLES, R. i SCHENCK, J.-L. eds., 1995: *Les marbres blancs des Pyrénées, approches historiques et scientifiques*, Entretiens d'archéologie et d'histoire, 2, Saint-Bertrand-de-Comminges.
- CAIN, H.-U.; 1988: Chronologie, Ikonographie und Bedeutung der römischen Maskenreliefs, *Bonner Jahrbücher*, 188, 107-221.
- CORELL, J., 1996: *Inscripcions romanes d'Edeta i el seu territori*, València.
- CORSWANDT, I., 1982: *Oscilla. Untersuchungen zu einer römischen Relieffgattung*, Berlín.
- CROISELLE, J. M., 1965: *Les natures mortes campaniennes. Répertoire*, Brussel-les.
- CUMONT, F. 1966: *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, París [1942].
- DWYER, E. J.; 1981: Pompeian Oscilla Collection, *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts*, 88, 247-306.
- ESCRIVÀ, V.; 1995: Cerámica común romana del *Municipium Liria Edetanorum*. Nuevas aportaciones al estudio de la cerámica de época altoimperial en la *Hispania Tarraconensis*, *Cerámica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, 167-186.
- ESCRIVÀ, V. i VIDAL, X.; 1995: La partida de Mura (Lliria, Valencia): un conjunto monumental de época flavia, *Saguntum*, 29, 231-239.
- ESPERANDIEU, E., 1907-1947: *Recueil général des bas reliefs de la Gaule romaine*, París.
- FLETCHER, D. i PLA, E., 1977: *Cincuenta años de actividades del Servicio de Investigación Prehistórica (1927-1977)*, Serie de Trabajos Varios. Servicio de Investigación Prehistórica 57, Valencia.
- FRANCHI DELL'ORTO, L. i VANENE, A. eds., 1992: *Rediscovering Pompei*, Roma.
- FRONING, H., 1981: *Marmor-Schmuckreliefs mit Griechischen Myten im 1. JH. v. Chr. Untersuchungen zu chronologie und Funktion*, Mainz am Rhein.
- FUCHS, M., 1987: *Untersuchungen zur Ausstattung römischer Theater in Italien un den Westprovinzen des Imperium Romanum*, Mainz am Rhein.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., 1949: *Esculturas romanas de España y Portugal*, Madrid.
- GÓMEZ, J.; MARIMÓN, A.; MARTÍNEZ, F. i SABATER, A.; 1991: Excavacions al nucli urbà de Lliria: zona de Gerard Ferrando, *I Congrés d'Estudis Comarcals del Camp de Túria, Lliria*, Lliria, 95-101.
- GRIMAL, P., 1984: *Les jardins romains*, París.
- HEKLER, A., 1929: *Die sammlung antiker Skulpturen. Museum der Bildenden Künste in Budapest*, Viena.
- KOPPEL, E. Mª; 1993: Los relieves decorativos de Cataluña, *Empúries*, 48-50, II, 8-20.
- KOPPEL, E. Mª; 1995: La decoración escultórica de las villae romanas en Hispania, *Poblamiento rural romano en el sureste de Hispania*, Murcia, 27-48.
- La Labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo en el pasado año 1967*, 1969, Valencia.
- La Labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo en el pasado año 1968*, 1970, Valencia.
- La Labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo en el pasado año 1971*, 1973, Valencia.

- MAIURI, A., 1958: *Ercolano. I nuovi scavi (1927-1958)*, Roma.
- MANSUELLI, G. A., 1958: *Galleria degli Uffizi. Le Sculture*, I, Roma.
- MARTÍ FERRANDO, L., 1986: *Historia de la Muy Ilustre Ciudad de Liria*, I, Llíria.
- MARTÍN, G. i GIL-MASCARELL, M., 1969: *La romanización en el Campo de Liria*, Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, 7.
- MARTÍNEZ, F.; RIVAS, L. i ARIAS, J. M.; 1989: Monumentos funerarios romanos de Llíria, *Lauro*, 4, 243-251.
- MIELSCH, H., 1975: *Römische Stuckreliefs*, Heidelberg.
- MUSTILI, D., 1939: *Il Museo Mussolini*, Roma.
- NOGUERA CELDRÁN, J. M., 1991: *La escultura*, La ciudad romana de Carthago Nova: fuentes y materiales para su estudio, 5, Murcia.
- PAILLER, J.-M.; 1969: A propos d'un nouvel *oscillum* de Bolsena, *Mélanges de l'École Française, Antiquités*, 81/2, 627-658.
- PAILLER, J.-M.; 1982: Les *oscilla* retrouvés. Du recueil des documents à une théorie d'ensemble, *Mélanges de l'École Française, Antiquités*, 94/2, 743-822.
- PAILLER, J.-M.; 1983: Deux *oscilla* trouvés à Toulouse, *Révue Archéologique Narbonnaise*, 16, 385-393.
- PELLICER, M.; 1966: Excavaciones en el yacimiento romano de los «Baños de la Reina», Calpe (Alicante), *Noticario Arqueológico Hispánico*, VIII-IX, 171-176.
- POULSEN, F., 1951: *Catalogue of ancient sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*, Copenhagen.
- RIVAS, L.; ARIAS, J. M. i MARTÍNEZ, F.; 1991: Nuevas aportaciones en torno a la arquitectura funeraria romana: el edificio núm. 2 de la necrópolis de Llíria (Valencia), *Lauro*, 5, 159-171.
- RODRÍGUEZ OLIVA, P.; 1993a: Ciclos escultóricos en la casa y en la ciudad de la Bética, *Actas de la I Reunión sobre Escultura Romana en Hispania*, 23-61.
- RODRÍGUEZ OLIVA, P.; 1993b: El símbolo de Melpómene. Teatro y muerte en la España romana, *Estudios dedicados a Alberto Balil. In memoriam*, Málaga, 49-81.
- RODRÍGUEZ OLIVA, P.; 1994: Materiales arqueológicos y epigráficos para el estudio de los cultos domésticos en la España romana, *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, III, 5-40.
- SANTA MARIA SCRINARI, V.; 1972: *Museo Archeologico di Aquileia. Catalogo delle Sculture romane*, Roma.
- SARTHOU CARRERES, C., s/a: *Provincia de Valencia*, Geografía General del Reino de Valencia, Barcelona.
- STROCKA, V. M.; 1965: Die Brunnenreliefs Grimani, *Antike Plastik*, IV, Berlín, 87-102.
- STUVERAS, R.; 1969: *Le putto dans l'art romain*, Collection Latomus, XCIX, Brussel-les.
- TOYNBEE, J. M. C.; 1973: *Animals in Roman Life and Art*, Londres.
- VERTET, H.; 1973: *Oscilla gallo-romains en argile des ateliers de la Gaule Centrale*, *Congrès National des Sociétés Savantes. Archéologie*, 447-466.
- WEBSTER, T. B. L., 1967: *Monuments illustrating Tragedy and Satyr Play*, Londres.
- WILLIAMS, E. R.; 1978: A roman theater relief at the Johns Hopkins University, *Antike Kunst*, 21, 32-39.